



**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA  
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ  
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**



# **KIERUNKI ZMIAN FORM ORGANIZACYJNYCH I PRAWNYCH GOSPODARSTW ROLNICZYCH W POLSCE NA TLE WYBRANYCH KRAJÓW**

**W. Ziętara, Z. Mirkowska**

**Warszawa 28.06.2019**



# Plan prezentacji

- **Wprowadzenie**
- **Cel badań, źródła i metody**
- **Rola rolnictwa w gospodarce narodowej**
- **Formy prawne i organizacyjne jednostek gospodarczych w rolnictwie i tendencje ich dotyczące**
- **Tendencje w zakresie zespołowych form gospodarowania w rolnictwie we Francji**
- **Kierunki zmian w strukturze gospodarstw rolnych w Niemczech z uwzględnieniem form prawnych**
- **Podsumowanie i wnioski**

# Wprowadzenie



- **Historyczne zmiany znaczenia rolnictwa oraz dominujących form gospodarowania w gospodarce światowej,**
- **Czynniki powodujące zmniejszenie liczby gospodarstw przy jednoczesnym wzroście ich powierzchni,**
- **Różne formy wspólnego gospodarowania rolników jako odpowiedź na bariery i problemy natury społecznej pojawiające się w gospodarstwach indywidualnych o charakterze rodzinnym.**

# Cel badań, źródła i metody



**Cel badań: określenie i ocena kierunków zmian organizacji i sposobów prowadzenia gospodarstw rodzinnych, będących wyrazem dostosowywania się do zmiennych warunków gospodarowania, nie tylko ekonomicznych, lecz także społecznych.**

**Podstawowym źródłem materiałów badawczych były dane statystyczne. Badaniami objęto gospodarstwa z celowo wybranych krajów Europy Zachodniej o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, takich jak: Dania, Francja, Holandia, Niemcy i Wielka Brytania oraz z krajów Europy Środkowej, które przeszły transformację ustrojową w kierunku gospodarki rynkowej, takich jak: Czechy, Słowacja, Węgry i Polska.**

**W badaniach posłużono się metodą opisową i porównawczą.**

# Rola rolnictwa w gospodarce narodowej



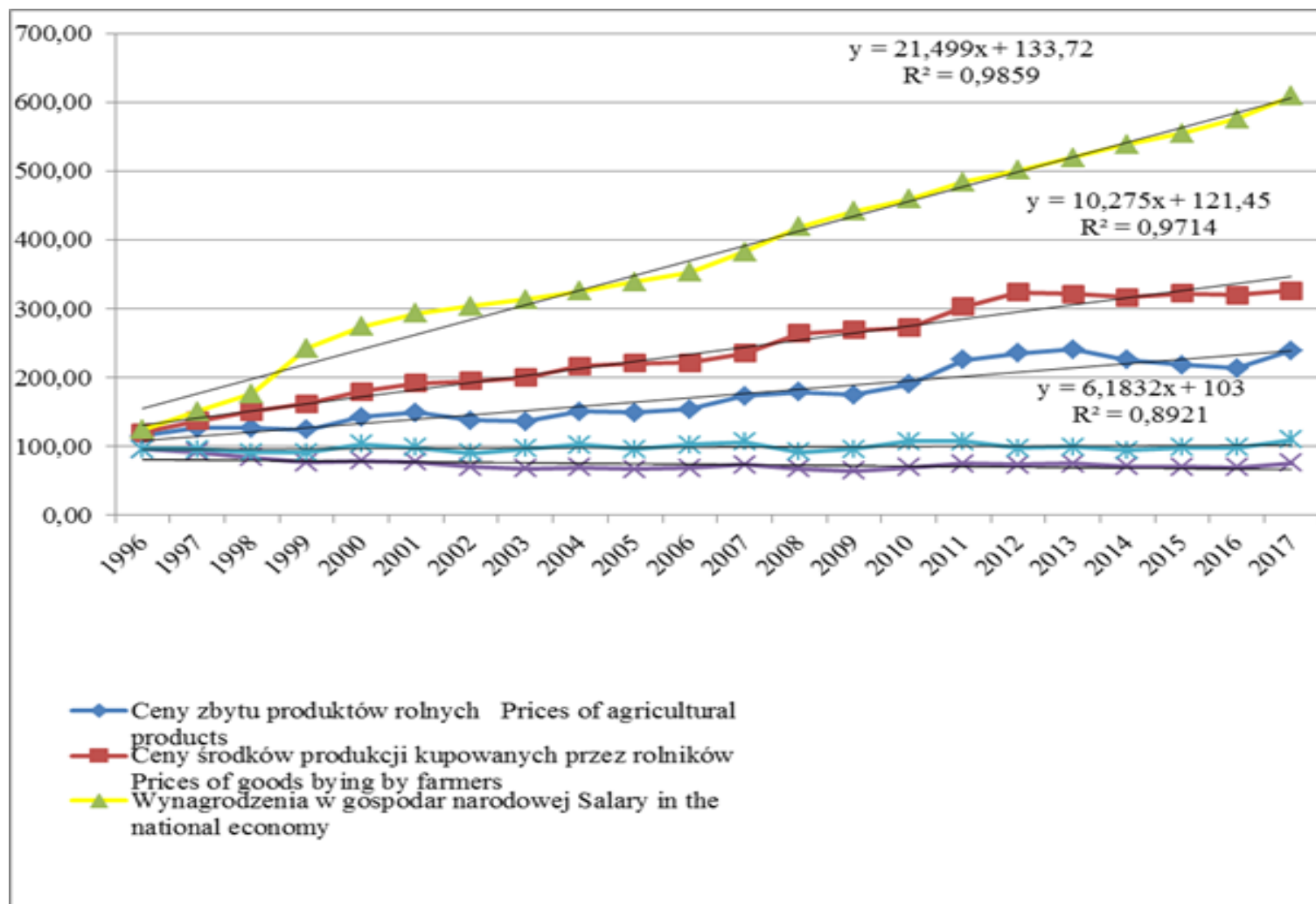
Tabela 1

Udział rolnictwa w PKB i pracujących w rolnictwie w zatrudnieniu ogółem w latach 2010 i 2016 w badanych krajach

Kraje	Udział rolnictwa w PKB (%)			Udział zatrudnionych w rolnictwie w zatrudnionych ogółem (%)			Udział (%) wydatków na żywność w gosp. domowych w 2016 r.
	2010	2016	Wskaźnik zmian (p.p.)	2010	2016	Wskaźnik zmian (p.p.)	
Dania	1,2	0,9	-0,3	2,5	2,4	-0,1	10,0
Francja	1,6	1,5	-0,1	2,8	2,7	-0,1	12,2
Holandia	1,7	1,6	-0,1	2,3	2,2	-0,1	10,7
Niemcy	0,6	0,6	-	1,6	1,4	-0,2	9,4
Wlk. Brytania	0,7	0,5	-0,2	1,4	1,2	-0,2	7,1
Czechy	1,5	2,2	+0,7	3,1	3,1	-	14,4
Słowacja	2,6	3,4	+0,8	3,4	3,1	-0,3	16,2
Węgry	3,0	3,8	+0,8	7,2	5,9	-1,3	15,2
Polska	2,6	2,1	-0,5	13,0	10,5	-2,5	15,4

Źródło: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Landwirtschafts Verlag, Münster 2018.

# Tendencje zmian kosztów pracy, cen środków produkcji dla rolnictwa i cen zbytu produktów rolnych w latach 1995-2017



Zródło: Roczniki Statystyczne GUS 1996-2018.

*Tabela 2*

**Liczba gospodarstw i średnia ich powierzchnia w latach 2005 i 2013 w badanych krajach**

Kraje	Liczba gospodarstw (tys.)			Średnia powierzchnia		
	2005	2013	Wskaźnik zmian (%)	2005	2013	Wskaźnik zmian (%)
<b>Dania</b>	<b>51,7</b>	<b>38,8</b>	<b>-24,9</b>	<b>45,8</b>	<b>67,5</b>	<b>47,4</b>
<b>Francja</b>	<b>567,1</b>	<b>472,2</b>	<b>-16,7</b>	<b>47,7</b>	<b>58,7</b>	<b>23,1</b>
<b>Holandia</b>	<b>81,8</b>	<b>67,5</b>	<b>-17,5</b>	<b>20,0</b>	<b>27,4</b>	<b>37,0</b>
<b>Niemcy</b>	<b>389,9</b>	<b>285,0</b>	<b>-26,9</b>	<b>36,3</b>	<b>58,6</b>	<b>61,4</b>
<b>Wlk.</b>	<b>286,8</b>	<b>185,2</b>	<b>-35,4</b>	<b>67,7</b>	<b>93,6</b>	<b>38,2</b>
<b>Czechy</b>	<b>42,3</b>	<b>26,3</b>	<b>-37,8</b>	<b>89,3</b>	<b>132,8</b>	<b>48,7</b>
<b>Słowacja</b>	<b>68,5</b>	<b>23,6</b>	<b>-65,5</b>	<b>30,4</b>	<b>80,6</b>	<b>65,1</b>
<b>Węgry</b>	<b>714,8</b>	<b>491,3</b>	<b>-31,2</b>	<b>4,7</b>	<b>9,5</b>	<b>102,0</b>
<b>Polska</b>	<b>2476,5</b>	<b>1429,0</b>	<b>-42,3</b>	<b>6,5</b>	<b>10,1</b>	<b>53,8</b>

**Źródło: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Landwirtschafts Verlag, Münster 2018.**

# Formy prawne i organizacyjne jednostek gospodarczych w rolnictwie



Podmioty gospodarcze w rolnictwie, popularnie zwane gospodarstwami, występują w niniejszych formach prawnych przedsiębiorstw:

- przedsiębiorstwo osoby fizycznej,
- spółka osobowa (cywilna, jawna, komandytowa),
- spółka kapitałowa (z ograniczoną odpowiedzialnością i akcyjna),
- spółdzielnia,
- przedsiębiorstwo państwowe.

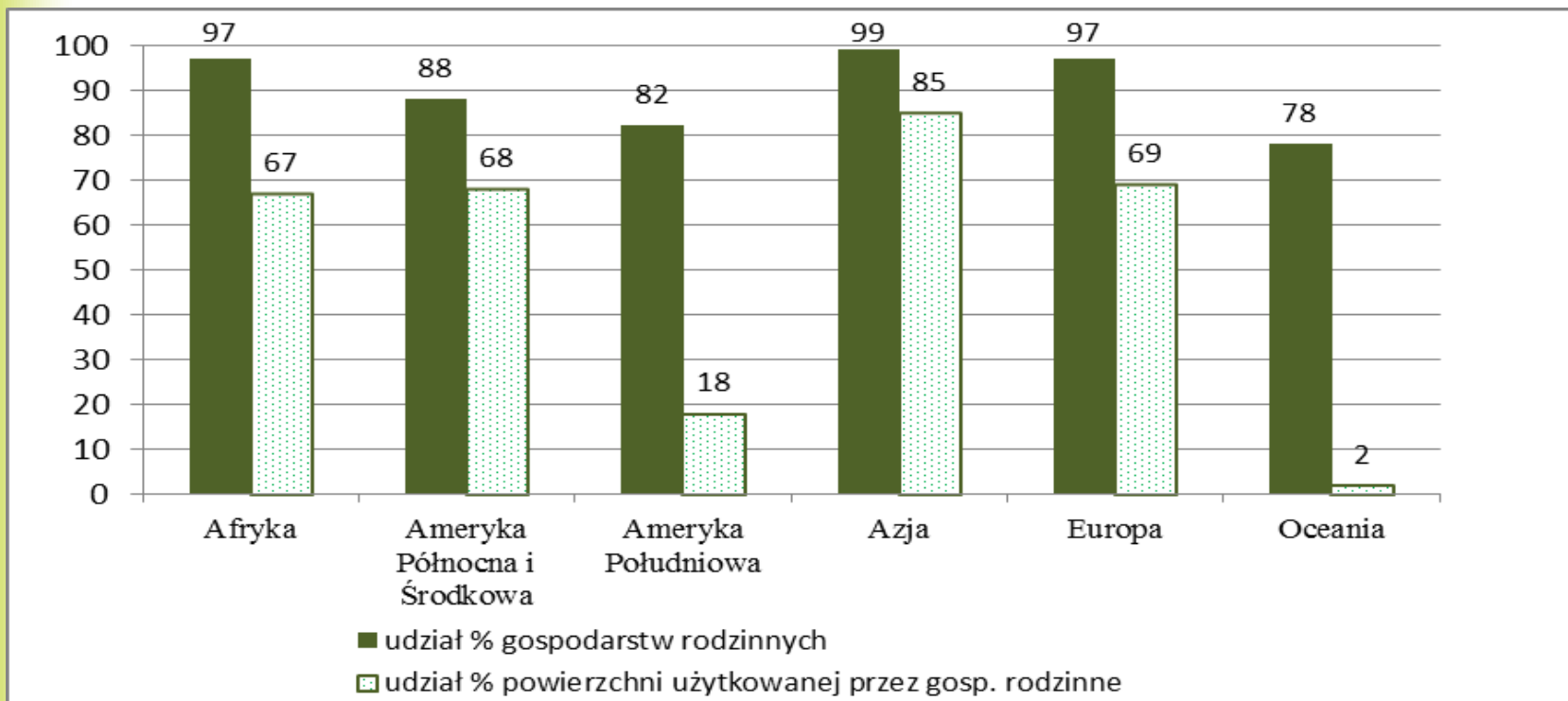
W formie prawnej „przedsiębiorstwa osoby fizycznej” mieszczą się gospodarstwa rodzinne.



# Definicja gospodarstwa rodzinnego



- za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo prowadzone przez rolnika (właściciela, użytkownika, dzierżawcę) na własny rachunek i odpowiedzialność, w którym w nakładach pracy dominuje praca własna rolnika i członków jego rodziny (ponad 50%) i w którym występuje ścisłe połączenie (jedność) gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym. Gospodarstwo tego typu występuje w formie prawnej osoby fizycznej. Tak rozumiane gospodarstwo rodzinne nie jest ograniczone wielkością powierzchni, która jest uzależniona od zasobów pracy własnej, poziomu intensywności produkcji i stosowanych technologii.



Wykres 2. Udział gospodarstw rodzinnych w ogólnej liczbie gospodarstw oraz w powierzchni UR przez nie użytkowanych w podziale na kontynenty.

Źródło: Lowder S.K., Skoet J., Raney T. (2016). The Number, Size, and Distribution of Farms, Smallholder Farms, and Family Farms Worldwide; W: *World Development*, Volume 87, s. 16-29.

*Tabela 3*

**Struktura gospodarstw w badanych krajach w 2016 r. według liczby i powierzchni UR z uwzględnieniem form prawnych (%)**

Kraje	Według liczby gospodarstw		Według użytkowanej powierzchni	
	gospodarstwa rodzinne	gospodarstwa pozostałe	gospodarstwa rodzinne	gospodarstwa pozostałe
Dania	95,3	4,7	80,0 <sup>a</sup>	20,0
Francja	66,8	33,2	37,7	62,3
Holandia	93,7	6,3	80,0 <sup>a</sup>	20,0
Niemcy (ogółem)	89,8	11,2	64,1	35,9
Niemcy (b. NRD)	75,1	24,9	27,5	72,5
Wlk. Brytania	96,7	3,3	80,0 <sup>a</sup>	20,0
Czechy	95,3	4,7	30,1	69,9
Słowacja	88,3	11,7	31,3 <sup>b</sup>	68,7
Węgry	98,2	1,8	54,2	45,8
Polska	99,7	0,3	91,4	8,6

Źródło: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Landwirtschafts Verlag, Münster 2018. a – dane szacunkowe, b – w 2015 r.

# Tendencje w zakresie form prawnych przedsiębiorstw w rolnictwie



Mimo dominującej w rolnictwie formy gospodarstw rodzinnych funkcjonujących jako „przedsiębiorstwa osoby fizycznej” występują inne formy prawne przedsiębiorstw rolniczych. W tym obszarze notuje się różnice między badanymi grupami krajów. W grupie drugiej – krajów, w których do 1990 r. obowiązywał ustrój socjalistyczny, w Czechach, Słowacji, na Węgrzech i w byłej NRD (obecnie Nowe Kraje Związkowe Niemiec) dominującą formą prawną przedsiębiorstw w rolnictwie były rolnicze spółdzielnie produkcyjne i w niewielkim zakresie (ca 20%) gospodarstwa państwowe. W Polsce dominującą formą były gospodarstwa indywidualne. W ich użytkowaniu w 1990 r. było około 77% powierzchni UR. Pozostałe grunty były użytkowane głównie przez gospodarstwa państwowe i w niewielkim stopniu (3,8)% przez Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne (Dzun 2015).

**W wyniku przemian systemowych po 1989 r. w wymienionych krajach nastąpiła restrukturyzacja gospodarstw spółdzielczych i państwowych. Jej efektem było odrodzenie się gospodarstw rodzinnych w byłej NRD, Czechach, Słowacji i na Węgrzech. Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw w 2016 r. w tych krajach zawarty był w przedziale od 75,1 % (b. NRD) do 98,2% (Węgry). W Czechach i Słowacji wynosił odpowiednio: 95,3 i 88,3%.**

**W Polsce w wyniku procesów restrukturyzacyjnych zwiększył się udział gospodarstw rodzinnych w użytkach rolnych do 91,3% w 2017 roku. Pozostała powierzchnia była użytkowana przez spółki z o.o. utworzone przez pracowników byłych pgr i inne podmioty na mieniu po byłych gospodarstwach państwowych i w niewielkim zakresie przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne, które w 2018 r. użytkowały 1,3% powierzchni UR (Krajowy Rejestr Sądowy 2017, Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2018).**

**W krajach grupy pierwszej, poza Francją i Niemcami w całkowitej liczbie gospodarstw dominowały gospodarstwa rodzinne. Ich udział wynosił ponad 90%. Natomiast ich udział w użytkowaniu ziemi był niższy i wynosił w Danii, Holandii i Wielkiej Brytanii około 80%. Pozostała część (około 20%) była użytkowana przez spółki kapitałowe, głównie spółki z o.o. We Francji i Niemczech udział gospodarstw rodzinnych był niższy i wynosił w 2016 r. odpowiednio: 66,8 i 89,8%. Niższy udział gospodarstw rodzinnych w Niemczech w stosunku do Danii i Holandii wynikał z różnic w strukturze gospodarstw między, Niemcami Zachodnimi (dawna RFN) i Niemcami Wschodnimi (dawna NRD). W dawnej NRD, gdzie dominował ustrój socjalistyczny w strukturze gospodarstw przeważały rolnicze spółdzielnie produkcyjne i w niewielkim zakresie gospodarstwa państwowe. Struktura ta była podobna do struktury gospodarstw w Czechach, Słowacji i Węgrzech**

**Ze względu na znaczącą rolę w użytkowaniu ziemi przez różnego rodzaju formy zespołowego gospodarowania w rolnictwie we Francji i Niemczech, a zwłaszcza w byłej NRD przemiany w tych krajach zasługują na oddzielne omówienie.**

# **Formy współdziałania gospodarstw rolnych we Francji Niemczech**



## **W zakresie współdziałanie w sferze zewnętrznej:**

**Pomoc sąsiedzka,**

**Banki pracy, pomoc w nagłych przypadkach, wzajemne usługi, Kółka Maszynowe (MR),**

**Grupy pracodawców (wspólne zatrudnienie pracowników),**

**Rolnicze Związki Zawodowe,**

**Spółdzielczość Rolnicza,**

## **Nowe formy prawne przedsiębiorstw rolniczych:**

**Spółki faktyczne, bez osobowości prawnej,**

**Gospodarstwa grupowe (GAEK)**

**Gospodarstwa rolne z ograniczoną odpowiedzialnością (EARL),**

**Spółki Cywilne (SCEA),**

**Spółki z o.o. i Spółki Akcyjne,**

**Spółdzielnie Rolnicze,**

# Tendencje w zakresie zespołowych form gospodarowania w rolnictwie we Francji



Koncepcja wspólnego gospodarowania, którą opracowano i wdrożono we Francji polegała na tworzeniu tzw. Gospodarstw Grupowych, znanych pod nazwą GAEK (Groupements Agricoles d'Exploitation en Commun). W dosłownym tłumaczeniu oznacza to rolnicze zespoły wspólnej gospodarki. (Wierzbicki 1993 i 1997). Początek ruchu tworzenia gospodarstw grupowych we Francji wystąpił w latach trzydziestych ubiegłego stulecia. Jego idea wywodziła się z filozofii katolickiego socjalizmu i była rozwijana przez katolicką młodzież wiejską pochodzącą głównie z małych i średnich gospodarstw rolnych. Pozostawała ona pod wpływem filozofii Emmanuela Mouniera i dominikanina Petera Lebreta (Pfeifer, 1981). Mounier był zwolennikiem personalistycznej ekonomiki stosowanej w celu wprowadzenia humanistycznego porządku do gospodarki, w której powinny obowiązywać następujące zasady:



- **pierwszeństwo warunków socjalnych przed zyskiem,**
- **pierwszeństwo pracy przed kapitałem,**
- **pierwszeństwo osobistej odpowiedzialności przed anonimowym aparatem kierowniczym.**

**Koncepcja gospodarstw grupowych opracowana przez młodych rolników francuskich znalazła odzwierciedlenie w ustawie przyjętej przez Parlament Francuski w 1962 r., która weszła w życie w 1965 r. i umożliwiła tworzenie gospodarstw grupowych. W ustawie sformułowano następujące cele GAEK:**

- **zorganizowanie rentownego wspólnego gospodarstwa, przy zachowaniu jego rodzinnego charakteru,**
- **stworzenie odpowiednich stosunków między współnikami na bazie pracy,**
- **zapewnienie stabilności wspólnemu gospodarstwu, jednak bez ograniczenia współnikom możliwości wystąpienia z gospodarstwa grupowego,**

- zapewnienie gospodarczego i fiskalnego statusu, w którym sytuacja poszczególnych wspólników nie będzie gorsza od rolników gospodarujących indywidualnie,**
- ograniczenie osobistej odpowiedzialności w stosunku do osób trzecich (wspólnicy odpowiadają do wysokości wniesionych wkładów, podobnie jak w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością),**
- zapewnienie dalszego rozwoju gospodarstwom rodzinnym przez ich otwarcie na postęp techniczny, zapewniając pełne wykorzystanie zasobów pracy i kapitału.**

**Rolnicy francuscy zaakceptowali zaproponowane rozwiązania, choć w pierwszym okresie obowiązywania ustawy zainteresowanie było umiarkowane: w latach 1965-1975 rocznie powstawało około 300 gospodarstw grupowych. Ale już w latach 1975-1995 było to około 3 tysięcy gospodarstw grupowych rocznie.**

**W efekcie uzyskano następującą strukturę:**

<b>Rok</b>	<b>1970</b>	<b>2000</b>	<b>2013</b>
<b>Udział gospodarstw grupowych w liczbie gospodarstw ogółem, w %</b>	<b>1,0</b>	<b>19,1</b>	<b>34,0</b>
<b>Udział powierzchni UR gospodarstw grupowych w powierzchni UR ogółem, w %</b>	<b>3,0</b>	<b>42,0</b>	<b>62,3</b>

# Kierunki zmian w strukturze gospodarstw rolnych w Niemczech z uwzględnieniem form prawnych



Tabela 4

## Struktura gospodarstw w Niemczech z uwzględnieniem form prawnych

Formy prawne gospodarstw	Udział w liczbie gospodarstw (%)					Udział w użytkach rolnych (%)				
	1992		1998		2016	1992		1998		2016
	NKZ	SKZ	NKZ	SKZ	NKZ	NKZ	SKZ	NKZ	SKZ	NKZ
Gospodarstwa rodzinne	78,6	97,9	80,0	90,4	71,5	13,2	94,9	20,8	82,3	27,5
Spółki osobowe	6,0	0,7	9,6	8,9	13,6	13,8	4,3	22,8	16,7	22,3
w tym: cywilne	4,1	0,3	7,9	7,5	9,8	6,3	4,1	15,9	15,0	13,3
Osoby prawne	14,8	0,2	9,2	0,6	14,7	72,0	0,4	54,2	0,7	50,1
w tym:										
Spółdzielnie	7,9	0,0	3,8	0,0	3,8	44,1	0,1	31,1	0,1	23,1
Spółki z o.o.	6,3	0,1	4,9	0,3	10,0	25,7	0,1	21,5	0,3	25,2
Pozostałe formy	0,6	1,2	1,2	0,1	0,9	1,0	0,4	2,2	0,3	0,1

Źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1994, Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, , Landwirtschafts Verlag, Münster 2001 i 2018.

# Podsumowanie i wnioski



**1. Dominującą formą prawną i organizacyjną podmiotów gospodarczych w rolnictwie na całym świecie od kilku tysięcy lat są gospodarstwa rodzinne. Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw w Azji, Afryce i Europie przekraczał 95%. Nieco niższy był w Ameryce Północnej i Południowej oraz w Oceanii, gdzie wynosił odpowiednio: 88; 82 i 78%.**

**2. Mimo wyraźnej przewagi w liczbie gospodarstw, udział gospodarstw rodzinnych w użytkowaniu ziemi był niższy i zróżnicowany. Najwyższy występował w Azji, gdzie wynosił 85%, niższy w Europie, Ameryce Północnej i Afryce, gdzie zawierał się w przedziale od 67 do 69%. Najniższy był natomiast w Ameryce Południowej i Oceanii, wynosząc odpowiednio: 18 i 2%.**

**3. Gospodarczy rozwój krajów powoduje stopniowe zmniejszenie udziału rolnictwa w PKB i w zatrudnieniu. Mimo to rolnictwo pozostaje nadal bardzo ważnym działem, stanowiąc podstawę gospodarki żywnościowej i będąc odpowiedzialnym za gospodarowanie przestrzenią na ponad 50% powierzchni poszczególnych krajów, utrzymanie bioróżnorodności i ochronę klimatu. Te funkcje rolnictwa dotychczas nie były właściwie doceniane.**

**4. Zmiany zachodzące w otoczeniu rolnictwa, głównie w rynku, zmuszają gospodarstwa do zwiększania skali produkcji, co prowadzi bezpośrednio do zmniejszania liczby gospodarstw i wzrostu ich powierzchni. Procesy te są uwarunkowane tempem wzrostu gospodarczego poszczególnych krajów.**

**5. Zwiększanie powierzchni gospodarstw rodzinnych napotyka bariery związane z tempem wzrostu gospodarczego oraz z problemami społecznymi występującymi w tej formie, a związane z gospodarowaniem czasem wolnym, urlopami i chorobami rolników, a także z sukcesją. Skutkiem tych problemów było i jest poszukiwanie odpowiednich rozwiązań organizacyjnych i form prawnych. Znajdują one urzeczywistnienie w różnych formach wspólnego gospodarowania.**

**6. W krajach byłego obozu socjalistycznego, w których w rolnictwie dominowały rolnicze spółdzielnie produkcyjne i gospodarstwa państwowe w wyniku zmiany systemu politycznego dokonano restrukturyzacji tych przedsiębiorstw. Efektem było powstanie gospodarstw rodzinnych, które dominowały w zakresie liczby gospodarstw, natomiast w zakresie użytkowania ziemi (powyżej 50%) dominowały formy zespołowe: spółdzielnie rolnicze i spółki. W tych krajach gospodarstwa rodzinne nie odrodziły się w pełni.**

**7. W krajach Europy Zachodniej, głównie we Francji i Niemczech wystąpiły tendencje tworzenia różnego rodzaju form zespołowego gospodarowania. We Francji głównie w formie gospodarstw Grupowych (GAEK), w Niemczech w formie spółek cywilnych, spółek z o.o. i spółdzielni. We Francji formy zespołowe użytkowały ponad 62% użytków rolnych, natomiast w Niemczech Wschodnich (dawna NRD) ponad 72%.**

**8. Tworzenie nowych form zespołowego gospodarowania w rolnictwie należy postrzegać jako reakcję na ekonomiczne i społeczne bariery rozwoju gospodarstw rodzinnych.**



**Dziękuję za uwagę**